

I. Dünya Savaşı'nın Hong Kong'daki Son Osmanlı Tebaasına Etkileri

Ü. Gülsüm Polat*

Öz

19. yüzyıl ortalarında İngiliz hâkimiyetine giren Hong Kong, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, coğrafi açıdan nüfuz alanında değildi. Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesiyle neredeyse aynı günlerde adanın İngiliz valisine merkezden gönderilen yazılar çerçevesinde alınan tedbirler, savaşın devamı müddetince tıpkı Alman siviller gibi adada yaşayan Osmanlı tebaasına yönelik kuşku ve ilan edilen “cihad-ı ekber”in muhtemel etkilerini ortadan kaldırmak üzerine kurulmuştu. Yapılan tahkikat neticesi hazırlanan rapora göre adada 27 yetişkin erkek vardı. Bunlardan beşinin eşi olduğu not edilmişti ve 27 erkekten dördünün toplam 20 çocuğu vardı. Buradan hareketle bu ilk tahkikatta erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 52 kişi “Osmanlı” tebaası olarak listelenmişti. Kayda geçen erkeklerin isimleri ve doğum yeri kayıtlarına göre bunlardan birinin Türk ve Müslüman, birinin Suriye kökenli, ikisinin muhtemelen Rum kökenli Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır. Listede geriye kalan 22 erkeğin Bağdat asıllı Museviler olduğu görülmektedir. Adadaki Osmanlı tebaasının genel itibarıyla ticari kaygılarla buraya gelmiş ya da “rahip” olarak nitelendirilmiş oldukları tahkikattan anlaşılmaktadır. İngiltere'nin “Panislamîk propaganda” algısı ile yaptığı soruşturmada listelenen Osmanlı tebaasının yukarıda sözü edilen etnik-dini dağılımına rağmen savaşın devamı müddetince gözlem altında tutulması, sınır dışı edilmesi ya da seyahatinin belirli süre engellenmiş olmasında İngiltere'nin tehdit algısının “Osmanlı pasaportu taşıyanlar” noktasında toplanmasının etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Hong Kong, I. Dünya Savaşı, Osmanlı tebaası, milliyetçi Hintliler

* Yrd.Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Kütahya / Türkiye
gulsumpolat26@gmail.com

Giriş

Hong Kong'un İngiliz kolonisi haline gelmesinde Çin hükümetinin Batılı tüccarlara uyguladığı sıkı denetim kadar, İngiliz ticaretinin tekeline elinde tutan Doğu Hindistan Şirketi [tam adı The Governor and Merchants of London trading into the East Indies ve bilinen adıyla East Indian Company] tarafından oldukça kârlı görülen afyon ticaretinin yasaklanması etkili olmuştu. Bu durum, Çin Hükümeti'nin yenilgisiyle neticelenen bir baskının ardından imzalanan Nanking Antlaşması ve Hong Kong'un İngiltere'ye bırakılması ile sonuçlandı (Jackson 1968: 22-23 ve Fairbairn 1940). Diğer taraftan Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelen Hong Kong, 1861-1898 döneminde önemli ölçüde genişledi. 1861'de Kowloon Yarımadası İkinci İngiliz-Çin savaşının (II. Afyon Savaşı) sonunda İngiltere'ye bırakılırken, 9 Haziran 1898'de imzalanan Pekin Konvansiyonu ile New Territories de 99 yıllığına Britanya İmparatorluğu'na terk edildi (Lo 1992: 10 ve Westly-Smith 1980). İngiliz hâkimiyetine girmesinden sonra adanın nüfusu hızla arttı. Adanın ilk yerleşimcileri başta tüccarlar olmak üzere deniz kenarlarında her türlü işe gönüllü olanlar, Çinliler, Avustralya'dan pek çok maceraperest ve donanmadan firar edenlerdi (Lo 1992: 9, 23, Endacott 1964: 64). Öyle anlaşılıyor ki Uzak Doğu'nun bu uzak köşesine yerleşenler arasında ticaretle sıkı bağları olan Osmanlı tebaasından kişiler ve Osmanlı donanmasından sürgün edilen eski bir amiral de vardı. Bu durum I. Dünya Savaşı çıktığında hâkimiyetindeki tüm topraklardaki halkı sıkı bir kontrol altına alan İngiltere için bir tahkikata sebebiyet verecekti.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusu hızla artan Hong Kong, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Büyük Britanya'nın bir parçası olarak kendisini Almanya ve Avusturya ile savaşta buldu. Osmanlı Devleti'nde ise Almanya ile imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak anlaşması gereği seferberlik hazırlıkları devam etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletleri tarafından son derece arzulanmaktaydı. Zira Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olması yalnızca açılacak yeni cephe anlamına gelmiyordu, bunun yanında yönetimi altındaki Müslüman nüfusun sadakatinin kaybedilmesi tehlikesini de ortaya çıkarıyordu. Osmanlı Devleti Panislamizm vurgusunu kullanarak Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelere karşı girişimlerine daha I. Dünya Savaşı öncesinde başlamıştı. *Sebilürreşad Gazetesi* yazarlarından Tefik Bey ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti delegelerinden Dr. Adnan (Adıvar), Dr. Kemal Ömer Bey, Kuşçubaşı Eşref Bey'in kardeşi Hacı Sami Bey ile Yüzbaşı Sadık Beyler savaş öncesinde gitmişti (Özcan 1997: 241). Rus limanlarının bombardıman edilmesine müteakip savaşa girmiş kabul

edilen Osmanlı Devleti, Halifenin cihat ilanıyla savaşı İngiltere aleyhine genişletmek istedi. Yalnızca Arap Yarımadası'ndaki Müslüman liderlere değil başta Hindistan olmak üzere Mısır, İran, Afganistan, Afrika kıtasının kuzeyine resmî yahut gayrîresmî görevliler ya da elçilikler vasıtasıyla cihadı tebliğ eden beyannameler ulaştırılmaya çalışıldı. Bu bağlamda gönderilen beyannameler bu bölgelerin dillerinde çoğaltıldı. Mesela Hindistan ve Belucistan'a gönderilen belgelerin bir kısmının dili Urducaydı (BOA, DH.EUM., 2. Şb., 2/39, B:1-2). Hindistan'a yönelik Panislamîk faaliyetler cihadın yayılması amacıyla yönelik olarak ve Hintli cemiyetlerle işbirliği içerisinde oldukça çeşitli kollara ayrılıyordu (Keleşılmaz 1999: 54 vd.). Ulaşım ve Türk-Alman görevliler arasındaki uyum sorunlarına rağmen Afganistan'da cihad-ı ekberin yayılması için heyetler gönderilmeye çalışıldı. Rauf Orbay'ın da içerisinde olduğu ve "Rauf Bey Müfrezesi" olarak bilinen heyetteki Türk görevliler Afganistan'a ulaşamazken Alman heyeti Afganistan'a ulaştı (Kurtcephe ve Balcıoğlu 1992: 247-269).

Asya'da cihadı Müslüman nüfusunun nispeten daha az olduğu yerlere de yaymak amacıyla görevliler gönderilmişti. Mesela Filipinlere *Bab-ı Meşihat* Mahmud Vecihî Efendi'nin cihadı yaymak üzere *Şeyhülislam* tayin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH.ŞFR, 52/82, 9 Nisan 1331- 22 Nisan 1915). Bunun üzerine IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Mahmud Vecihî Efendi'nin eline yeniden para geçinceye kadar idare etmesi için 400 lira verdiğini bir Amerikan gemisi ile Filipinlere gönderilmekte olduğunu bildiriyordu (BOA, DH.EUM.KLU., 9/12, 4 Haziran 1331- 17 Haziran 1915). Tıpkı Filipinler gibi Hong Kong'a da propagandacılar gönderilmiş olması muhtemeldir. Bu hareketlilik İngiliz anakarasında olduğu kadar sömürgelerinde de teyakkuzun artmasına neden oluyordu.

Hong Kong'daki Sivil Osmanlı Tebaası ve İngiltere'nin Önlemleri

Savaş başladığında düşman devletlere mensup olup devletin savaşta olduğu ülke topraklarında bulunan sivillerin durumu -tüm savaşan devletlerin vatandaşları için- büyük zorluklar taşıyordu. Rakip devletler sözü edilen kişiler hakkında farklı uygulamalara başvuruyordu. Özellikle sivil halkın gözetimine alınması ve sivil esir kamplarına konulması gibi uygulamalar Osmanlı Devleti tarafından uygulanmamakla birlikte bazı tedbirler alınmıştı. Bu bağlamda düşman devlet tebaasına mensup şahıslar özellikle casusluk yapma ihtimali yüksek olan bölgelerden alınarak Anadolu'ya nakledilmişti. Buna karşılık savaşın ilan edilmesiyle ilkin İngiltere'de olmak üzere Fransa ve Rusya'da yaşayan Osmanlı tebaasının da içinde olduğu rakip devlet kökenli sivillere karşı oldukça sert önlemler alınmaya başlanmıştı. İngiltere'de savaşın başlarında bu kişilere uygulanan yasaklar

zamanla sertleşmişti. Öyle ki önceleri rakip devletlere mensup sivillerden, geceleri dokuzda evlerine dönmeleri, toplantı düzenlememeleri, kendi evlerinden başka evlere gitmemeleri istenirken sonraları polis baskınlarıyla toplanan erkekler sorgusuz sualsiz tutuklanmaya ve geçici olarak hipodrom, fabrika ve gösteri salonlarından bozma toplama kamplarına konulmaya başlanmıştı. Gittikçe artan sayıda sivil harp esiri savaş sonuna kadar İrlanda Denizi'ndeki Isle of Man'da (Man Adası) tutuldu. İngiltere'de bulunan Osmanlı tebaasının durumunu dokümanlar üzerinden inceleyen bir araştırmaya göre Man Adası'ndaki Knockloe ve Douglas sivil esir kamplarında I. Dünya Savaşı yıllarında 830 sivil Osmanlı tebaası tutuldu (Özuyar 2008: 57-69). Bu çalışma esir Osmanlı askerlerinin vaziyetleri hakkında dahi yeterli olmayan literatür göz önüne alındığında, sivil Osmanlı esirleri hakkında sağladığı veriler ve genel itibarıyla İngiliz hükümetinin sivil esirlere dair tespitleri nedeniyle Hong Kong'daki vaziyeti anlamlandırmada bir öngörü sağlamaktadır.

İngiliz anakarasında tedbirlerin artırılmasına eş zamanlı olarak İngiliz yetkililer tüm kolonilerinde tedbirlerini arttırmaya başlamıştı. Kolonilerin coğrafi durumları göz önüne alınarak teyakkuzun şiddeti farklılık göstermesine rağmen savaş öncesinde sayıları kırk kadar olan tüm İngiliz kolonilerinde sivillere karşı dikkatli olunması yönünde uyarılar yöneticilere gönderilmişti. Zira rakip devlet tebaasına mensup tüm sivillerin casus olma şüphesi bu hareketleri körüklüyordu. Bu bağlamda Hong Kong'daki tüm Alman ve Avusturya vatandaşları gözaltına alındı (TNA, FO, 383/33, 58552, 12 Mayıs 1915, "List of German and Austrian families interned in Kowloon").

Ancak adadaki tek takip edilenler Alman ve Avusturya vatandaşları değildi. Zira adadaki Osmanlı tebaasının da durumu gözden geçiriliyordu. Osmanlı tebaası olanlar arasında yukarıda sözü edilen cihadın etki sahasını genişletmek için uygulanacak muhtemel propaganda faaliyetlerinin dikkatle izlenmesi gerektiği düşünülüyordu. Bu gelişme İngiltere'nin Hong Kong Valisi F.H. May'e de bildirilmiş ve adadaki Müslümanların Osmanlı Devleti'ne karşı hislerinin ne yönde olduğunun gözlemlenmesi ve tespit edilmesi istenmişti. Bu durum Hong Kong Valisi'nin toplam 52 kişi olan Osmanlı tebaasının tespitiyle başlayan soruşturmayı ortaya çıkarmıştı. Vali'nin bu amaçla yaptığı araştırmalara dair yazdığı 5 Kasım 1914 tarihli telgrafta, yapılan gözlemlerde kolonide yaşayan Müslüman tebaa arasında Osmanlı Devleti'ne karşı sempati beslediğine dair herhangi bir emare bulunmadığı bildirilmişti. Diğer taraftan Mr. Arculli isimli [justice of peace ünvanına sahip]¹ Müslüman bir İngiliz işbirlikçisinin camide *Türk Hükü-*

metnin davranışlarıyla ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen telgrafın çevirisini okuyacağına söz verdiği bildiriliyordu (TNA, FO, 371/2482, 7257/49521S, 5 Kasım 1914, Hong Kong Koloni Valisi F.H.May'den Dışişleri Bakanlığı'na).

Hong Kong Valisi F.H.May bu ilk yazışmadan 14 gün sonraki telgrafında Hong Kong'da Panislamizmin muhtemel etkilerini ortadan kaldırmak için İngiliz yönetimi tarafından atılan adımları sıralıyordu. Buna göre Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen 5 Kasım 1914 tarihli yazıda belirtildiği üzere girişimlere devam edilmekteydi. Camide *Türk Hükümeti'nin davranışları* hakkında gönderilen yazının çevirisi okunmakta², daha önce İngiliz- Alman savaşı ile ilgili basılan beyannameler, verilen direktifler doğrultusunda değiştirilmekteydi. Ayrıca Hong Kong valisinin belirttiğine göre Türklerin kolonide konsoloslugu bulunmamakta ve Türk gemileri limana giriş-çıkış yapmamaktaydı. Hong Kong limanına yanaşan veya ayrılan gemi olmamakla birlikte adada yaşayan Osmanlı tebaası Dışişleri Bakanlığı'na bildiriliyordu. Kolonide ikamet eden Osmanlı tebaasının isimleri, doğum yerleri ve meslekleriyle ilgili bir tablonun olduğu listenin de eklendiği yazıda Vali, burada yaşayan Osmanlı tebaasından hiç birinin, Osmanlı ordusunda ne yedek ne de asil olarak görev almadığını belirtiyordu. Ancak bunlardan Bağdat doğumlu Musevilerden *iki ya da üçü hariç tutulursa* tamamının İngiliz muhibbi olduğunu söylüyordu. Ayrıca bu konuda Hong Kong Genel Komutanıyla da uzlaşma içerisinde olduklarını ve Dışişlerinden daha kesin ve açık bir emir alana kadar yukarıda belirtilen çalışmalar dışında bir adım atılmayacağını yazıyordu (TNA, FO, 371/2482, 7257/52009S, 19 Kasım 1914, Hong Kong Koloni Valisi F.H.May'den Dışişleri Bakanlığı'na). Buna göre listedeki Osmanlı tebaası ve onlarla ilgili açıklamalar şu şekildeydi;

Tablo 1. *Savaşın Başında Hong Kong'daki Osmanlı Tebaası*³

Adı	Doğum Yeri	İşi	Düşünceler
Muhammed Hamal ⁴ Paşa	Türkiye	Bilinmiyor	Türk gemisinin eski amirali beş çocuğu Hong Kong'da doğdu
Silas Simon Livy	Bağdat	Asistan E.D Sassoon & Company	
Constantine Dedeoğlu	Türkiye	Tütün tüccan	
Constantine Huastasidis	İtalya	Tütün tüccan	
J.S Levi	Bağdat	Asistan S. J. David & Company	

J.H Solomon	Bağdat	Hotel Runner	
D. Levi	Bağdat	Asistan Kamor&Kamor	
S.P Levi	Bağdat	Hiç (yaşlı)	Hong Kong'da beş çocuğu doğdu
S. Michael	Bağdat	Simsar (komisyoncu)	Hong Kong'da beş çocuğu doğdu
J. Isaac	Bağdat	Hiç (yaşlı)	Hong Kong'da beş çocuğu doğdu
J. Elias ve karısı	Bağdat	Rahip	
J. Elias, Jun, ve karısı	Bağdat	Rahip	
Mr. Ezekiel ve karısı	Bağdat	Bilinmiyor	Şangay'dan bir ziyaretçi
Moses Silas Sassoon	Bağdat	Tüccar	
H. Levi ve karısı	Bağdat	Bilinmiyor	
Ezekiel Gubbay	Bağdat	Bilinmiyor	
J. Judah	Bağdat	Asistan D. Sassoon & Company	
Joseph Gould	Bağdat	Simsar (komisyoncu)	
Mr. Gorje	Bağdat	Bilinmiyor	
Mr. Oudish	Bağdat	Hiç	
Edward Mennih	Bağdat	Simsar (Komisyoncu)	
Raymond M. Joseph	Bağdat	Asistan D. Sassoon&Company	
Isaac S. Perry	Bağdat	Asistan D. Sassoon&Company	
Solomon David Sommekh	Bağdat	Asistan (yardımcı) D. Sassoon&Company	
Sassoon Aboody	Bağdat	Asistan (yardımcı) D. Sassoon&Company	
Kelly Sayce ve kansı	Bağdat	Asistan (yardımcı) D. Sassoon&Company	
David Haskell	Bağdat	Asistan (yardımcı) D. Sassoon&Company	

Osmanlı tebaası olmalarından dolayı yapılan tahkikat sonucu listeye giren kişilerin çoğunluğunun Musevi Osmanlı tebaası oldukları anlaşılmaktadır. Neredeyse tamamının Bağdat asıllı Musevilerin oluşturduğu listede *Constantine* isminden yola çıkarak iki Rum olduğu da düşünülmektedir. Diğer taraftan özellikle Hong Kong'da Panislamizm'in muhtemel etkilerinin araştırılarak bildirilmesi için başlatılan tahkikatta tespit edilen Osmanlı

tebaasını gösteren listede göze çarpan Museviler arasında özellikle Sassoon & Company çalışanları çoğunluktadır.⁵

Hong Kong'da şubesi bulunan Sassoon şirketinin I. Dünya Savaşı çıktığında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine yapılan tahkikatta *Osmanlı tebaası* olarak listelenmesinin altında, Bağdat'tan yola çıkarak önce Hindistan ve sonra da Uzak Doğu'nun çeşitli ülkelerine ticari kollarla dağılan Sassoon ailesi üyelerinin ve bu aileye ait şirketin çalışanları olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Sassoon ailesinin büyük bir çoğunluğunun Hindistan'a göç ettikten yani Hindistan İngiliz yönetimiyle temaslarından sonra İngiliz tabiiyetine geçtiği anlaşılmaktadır (Betta 2003: 1005). Bu listede adı geçen ve birçoğu Sassoon aile şirketi çalışanı olan Bağdat asıllı Musevi Osmanlı tebaası olarak listelenmesinden onların Osmanlı pasaportu taşıyor oldukları düşünülmektedir. Sayıları oldukça az olan Osmanlı tebaasının isimlerinin tek tek verilmesinden yola çıkarak Mehmet Kemal Paşa hariç hiç birinin Müslüman olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak İngiliz yönetiminin yürüttüğü tahkikatta göze çarpan Sassoon şirketi ve Sassoon aile adını taşıyan Museviler hakkında kuşkuya düşmesi şaşırılacak bir gelişme değildi. Zira I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği günlerde tüm birimlerinden Panislamik propagandaya dair bilgiler gelen İngiltere'nin Doğu yönetiminin Hindistan'dan sonra en önemli birimi olan Kahire'deki İngiliz temsilciliği istihbarat departmanının Lozan'da bulduklarını öğrendiği iki *Osmanlı* devlet görevlisinden birinin kimliği dikkat çekiciydi. Alınan bilgiye göre eski Adalet Nazırlarından Necmeddin Efendi⁶ ile eski Bağdat milletvekili Ezekiel Sassoon Efendi hâlihazırda Lozan'da bulunmaktaydı. Kahire'deki İngiliz askerî istihbarat birimi yetkilisi el yazısıyla her iki görevli hakkında genel bilgiler veren kısa bir rapor hazırlamıştı (TNA, FO, 141/462/4, s.867, 29 Ağustos 1915; "Nejmeddin and Ezekiel Sassoon"). Bu raporda Ezekiel Sassoon Efendi'nin eski Bağdat milletvekili olduğu ve oldukça kuvvetli bir lobici olduğu, geçmişte Alman arkeolog-propagandist Baron Oppenheim ile gizli şekilde bağlantıda olduğu belirtiliyordu (TNA, FO, 141/462/4).

Diğer taraftan Bağdat doğumlu Musevileri Hong Kong'da dahi dikkatle incelemeye itecek sebepler vardı. En genel ifadesiyle Tanzimat sonrası fakat özellikle 1876 Anayasasının kabulünün ardından Osmanlı idari kadrolarında farklı dini inançlara mensup idareci ve yöneticilere rastlamak mümkündü⁷ ve bu devlet görevlilerinin hepsi dini kimliklerinden öte Osmanlı yöneticileriydi. Mesela İttihat Terakki hükümetlerinde görev yapan pek çok Musevi vekil bulunmaktaydı. Bu durum Hong Kong'daki Museviler içinde Osmanlı muhibbi olabileceği kuşkusunu taşıyan İngiliz Hükümeti için önemli bir neden olmuş olmalıdır.

Hong Kong'da Osmanlı tebaasının tespitini gerektiren önlemler savaş başladığından beri alınan genel tedbirlerden tamamen bağımsız değildi. Öyle ki, savaş başladıktan sonra Hong Kong Valisine gönderilen bir yazıyla tüm düşman ülkelerden gelen ve adadan transit geçecek postaların sansürden geçirilmesi özellikle “uyarıcı postalara” karşı dikkatli olunması istenmekteydi (TNA, CO, 323/670/75, 15229/36192-15, 31 Mart 1915). Alınan bu tedbirler bağlamında adada yaşayan ya da adadan geçiş yapacakların faaliyetlerinin gözden geçirilmemesi ihtimal dışıdır. Zaten öyle olsaydı ve ilk soruşturmadan sonra takibata son verilseydi, Hong Kong valiliğinin bir liste ile verdiği bilgiler yeterli görülürdü. Ancak faaliyetlerinde herhangi bir şüpheye rastlanmayan Osmanlı tebaası hakkında soruşturmaya son verilmemiş ve devam edilmişti.

Hong Kong valisi 12 Ocak 1915'de gönderdiği yazısında bir önceki yazısına atıfta bulunarak herhangi bir İngiliz karşıtı hareket olmadığını yazdığını, ancak “bu durumun değiştiğini” ilk raporundan sadece birkaç hafta sonra bildirdi. Öyle ki bu telgraftan sonra Suriye asıllı olan Rozrook [Razuk] Oudish ve Türk ordusunda eski bir amiral olan Mehmet Kemal Paşa'nın gözaltına alındığı anlaşılmaktadır. Eskiden önemsiz ucuz mücevher işiyle meşgul olduğu belirtilen Yusuf'un, İngiliz karşıtı fikirleri taşıyan bazı eserleri bir Manila Gazetesi'ne iletmek üzere Posta Birimi [Post Office] aracılığıyla gönderdiği tespit edilmişti. Diğer taraftan ileri yaşlarda olan Mehmet Kemal isimli Türk amiralin burada yaşayan Müslüman topluluk arasında İngiliz karşıtı propaganda yaptığı bu nedenle kendisi ve Hong Kong Genel Kumandanı'nın bu kişilerin gözaltına alınmasını uygun bulduklarını bildirmekteydi. Ancak Amiralin sağlık durumunun iyi olmadığını belirten Vali, onun sınır dışı edilmesi konusunda adadaki İngiliz Genel Kumandanın kendisinden görüş sorduğunu belirtmekteydi. Vali ayrıca burada ikamet eden Mısırlı ve Kıbrıslı olmadığını da yazısına ekliyordu (TNA, FO, 383/88, 24635, Proof 1751, 4 Aralık 1914, Hong Kong Valisi F.H May'dan Koloniler Bakanlığı'na). Bunlardan Razuk Yusuf'un izine beş yıl sonra İstanbul'da rastlanmaktadır. Öyle ki, sırf Osmanlı tebaası olduğu için İngiliz yönetimince Hong Kong'da tutuklandığını, beş yıl harp esiri olarak alıkonulduğunu bildiren Razuk Yusuf 1922 yılında İstanbul'a gelmiş ve Hükümetten kendisine muhtaçlık yardımı yapılmasını veya aylık bağlanmasını talep etmişti (BOA, DH.İUM.EK, 65/34, 30 Ekim 1922).

Türk Amiralin serbest bırakılması konusunda görüşü sorulan İngiliz Koloniler Bakanlığı'ndan henüz cevap gelmeden ikinci bir yazı gönderen Hong Kong Valisi May, Amiralin mali açıdan oldukça *darlık içerisinde olduğundan* serbest bırakılmasını uygun görmediğini ve Genel Komutan ile de

onun savaş esiri kampına konulması konusunda anlaşmaya vardıklarını bildiriyordu (TNA, FO, 383/88, 24635, 17 Aralık 1914, Hong Kong Valisi F.H May'dan Koloniler Bakanlığı'na). Bu süreç sağlık durumu iyi olmadığı belirtilen Amiralın önce esir kampına nakli ve ardından adadan sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte ilk listede adı olmayan ve muhtemelen adaya sonradan gelen ve durumu şüpheli görüldüğünden adadan sürgün edilen bir diğer Osmanlı tebaası *Muhammed Sadık*'tır. Kendisi İranlı olduğunu iddia etmesine rağmen İngiliz yetkililerce *Türk-destekçisi* olduğu anlaşılan Muhammed Sadık'ın yerli birlikler üzerinde olumsuz etki edebileceği düşünülerek sınır dışı edilmesi uygun bulunmuştu (TNA, CO, 323/670/75).

Diğer taraftan Hong Kong'a Singapur'dan gelen ve askerî otoriteler tarafından gözaltına alınan bir başka Osmanlı tebaası J. E. Isaac, Şangay'a geçmek amacındaydı. Hong Kong'a gelmesiyle Hong Kong valisinin bir diğer İngiliz kolonisi olan Straits Settlement ile yaptığı yazışmadan burayı izin almaksızın terk ettiği öğrenilmişti. Marsilya'ya gitmek için J. Mussry adı altında Singapur'daki Fransız konsolosluğundan pasaport almayı başardığı da belirtilmekteydi. Kimliği hakkındaki gerçekler ortaya çıkana kadar Hong Kong'dan ayrılmasına izin verilmiyordu (TNA, CO, 323/670/75, 24635, 31 Aralık 1914, Hong Kong Valisi F.H May'dan Koloniler Bakanlığı'na). Birkaç gün sonra Joseph Musrry takma adıyla seyahat eden ve gerçek adı Joseph Ezra Isaac olan Osmanlı tebaası hakkında daha ayrıntılı bilgiler geldi. Buna göre Isaac'ın Hong Kong'a 26 Kasım 1914'de "Kawachi Maru" gemisiyle gelmesine rağmen Fransız yetkililer Isaac'a bu gemi için bir bilet kesilmediğini ve kendisinin pasaportunu 1911 yılında Bombay'daki Türk Konsolosluğundan aldığını belirtmişlerdi (TNA, CO, 323/670/75).

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Doğu'nun bu uzak adasına ve buradaki Osmanlı tebaasına dair bir incelemesi ve bazı resmi araştırmaları vardı. İspanya'daki Osmanlı Büyükelçiliği Hong Kong, Yeni Zelanda, Johannesburg'daki (Güney Afrika) sivil Osmanlı tebaası hakkında Amerikan elçiliği vasıtasıyla aldığı bilgiyi İstanbul'a iletmışti. 29 Temmuz 1333'de (29 Temmuz 1917) Başkumandanlık Vekâleti'ne sunulan raporun eki olan ve Amerikan Elçiliği'nin aldığı bilgilere göre, Hong Kong'daki Amerikan Başkonsolosu George E. Andersen'in Koloni yönetiminden aldığı bilgiye dayanarak Hong Kong'da *gözaltında* Osmanlı sivil tebaası olmadığı bildirilmişti. Ayrıca tüm sivil Osmanlı tebaasından gözaltına alınanların Mısır'a gönderildiği bilgisi de veriliyordu (BOA, HR.SYS., 2248/49).

Sonuç

Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Osmanlı tebaasından, farklı dinlerden unsurlar I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından buldukları ülkelerin uygulamalarına göre farklı muamelelere tabi oldular. Bu bağlamda İngiliz yöneticiler yalnızca İngiltere anakarasında değil tüm kolonilerde rakip devlet tebaasına karşı oldukça tedrici önlemlere başvurdular. İngiliz Kolonisi Hong Kong'da da Osmanlı Devleti daha savaşa müdahil olmadan önce Osmanlı tebaasının gözlemlenmesi ile başlayan bir takibat söz konusuydu. Bu takibatın temelinde Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi durumunda İngiliz yönetimindeki bölgelerde bir Panislamık propaganda ile Müslüman halkın İngiliz yönetimine karşı ayaklandırılmasından duyulan kaygı etkiliydi. Zira bu yöndeki çabalar Osmanlı Devleti'nin daha savaşa girmesinden evvel başlamış ve resmen savaşa müdahil olmasından sonra da artarak devam etmişti. Ancak hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri nüfuz sahasına girmemiş olan Hong Kong'da İngiliz valisinin yaptığı takibatta tespit edilen Osmanlı tebaasının, biri hariç geri kalanı gayrimüslim ve neredeyse tamamı Musevi'ydi. Büyük çoğunluğunu Doğunun köklü Musevi ailelerinden Bağdat asıllı Sasoon ailesi şirketinin çalışanları ya da serbest ticaret erbabı Musevilerin oluşturduğu grubun bu listede yer almasının sebebi Osmanlı pasaportu taşıyor olmalarıydı. Savaşın devamı müddetince adaya çeşitli yollardan ulaşan, Osmanlı pasaportu taşıyan Müslümanlara daha savaş arifesinde başlayan takibatın bir parçası olarak şüpheli olarak yaklaşılmış ve İngiliz makamları arasında uzun yazışmalar yapılmıştı. Propagandanın izalesine dair tedbirler alınırken Osmanlı tebaası olan Musevilerin Panislamık dini ve etnik kökenlerine bakılmaksızın şüpheli gözüyle yaklaşmalarında İngilizlerin geçmişe dönük tecrübeleri etkili olmuş olabilir. Ayrıca savaş şartlarında paralı ajanların kullanılması şüphesinden hareketle dini, etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm yabancıların takibe alındığını da düşünmek mümkündür. Hong Kong'daki soruşturma İngiltere'nin savaştığı tüm bölgelerde ve idaresindeki kolonilerde düşman propagandasını etkisizleştirmek için İngiliz yönetiminin hassasiyetini gösteren bir örnek olması açısından da dikkat çekmektedir. Bu takibat ve sınır dışı etme tedbiri, İngiliz yönetiminin Osmanlı propagandasının temeli olarak gördüğü "Panislamık propaganda" kaygısını ortaya koyması açısından da önemlidir. Savaş yıllarında Osmanlı Devleti sınırlarına giriş çıkış yapan müttefik yahut tarafsız ülke vatandaşlarının casus olma ihtimallerine karşı yazışmalar yaptığını görmek mümkün olmasına rağmen toplu olarak askeri, siyasi vasfı olmayan sıradan sivillerin organize biçimde gözaltında uzun süre tutulması, toplama kamplarına konulması yahut sınır dışı edilmesi uygulamalarına İmparatorluğun merkez ve periferisinde rastlanmamaktadır.

Açıklamalar

- ¹ “Justice of peace” huzuru korumakla görevli, resmi bir eğitimden geçme zorunluluğu olmayan, bir komisyon tarafından atanmış yahut seçilmiş kişiye verilen unvandır.
- ² Belgenin içerisinde yahut ekinde Londra’dan gönderilen ve camide okunması istenen belgeyi göremiyoruz. Vali’ye gönderilen ve “Türk Hükümeti’nin davranışları” olarak isimlendirilen belgenin içeriğini tahmin etmek ise zor değildir. Müslümanların dinî duyularını ve muhtemel Türk sempatisini göze alarak Osmanlı Devleti’nin Almanlar tarafından savaşa sürüklendiği bu kapsamda en çok vurgulanan iddiyadır.
- ³ Tablo İngilizce aslından aynen çeviridir.
- ⁴ Türk amiralinin adı bu listede Muhammed Hamal olarak geçmesine rağmen sonraki yazışmalarda Muhammed Kamal olarak geçmektedir. Bu Türk amiralin ismi bir başka belgede Mehmed Kemal olarak yazılmıştır. Bir Türk ismi olmasından da hareketle çalışmanın geri kalanında Mehmet Kemal ismi kullanılacaktır.
- ⁵ Bağdat asıllı olan ve doğunun Rothschild ailesi olarak bilinen Sassoon ailesi, David Sassoon (1792-1864)’un soyundan gelmektedir. Aile asırlarca Bağdat’ta yaşadı. Filistin dışındaki en eski Musevi yerleşimi olan Irak’ta 1850’de yaklaşık 3.000 Musevi aile (15-20 bin kişi) yaşamaktaydı (Dumont 1994: 354). David Sassoon ve ailesinin Bağdat’tan koparak önce Hindistan’a oradan da yeni ticaret merkezi olan Çin’e gelmesinde David Sassoon’un dönemin Bağdat Valisi Davut Paşa ile arasında ortaya çıkan bazı sorunlar etkili olmuştu. İlk ve ikinci evliliğinden sekiz oğlu beş kızı olan David Sassoon Hindistan’ın çekiciliğini ilk defa İngiltere’nin Bombay Temsilciliği’nin Başkanı Albay Taylor ile olan arkadaşlığı sayesinde fark etmişti. Sözü edilen diğer gelişmelerin de etkisiyle Sassoon ailesi 1832’de Bombay’a göç etmişti. Bundan sonra David Sassoon’un ticari faaliyetleri büyüyecek devam etti. Diğer taraftan Hindistan’dan sonra önemli bir ticari pazar olarak Çin, bu dönemde dikkat çekmeye başlamıştı. Sassoon ailesinin Çin’e ulaşan ilk üyesi, David Sassoon’un ikinci oğlu Elias oldu. Elias 1844’de Çin’e geldi ancak Şangay ve Hong Kong’un akyon ve tekstil ticareti için daha uygun yerler olacağına karar verdi. Bu nedenle Elias Sassoon, Hong Kong’dan evvel Şangay’ı kişisel merkezi olarak kullanmıştı. 1864’de babaları David Sassoon’un ölümünden birkaç yıl sonra oğlu Elias kendi yeni firmasına E.D. Sassoon&Co. adını verdi (Jackson 1968: 1-21). Listede adı geçen Sassoon şirketi E.D. Sassoon&Co. idi. Ailenin geniş ticari bağları Kanton’dan Hong Kong, Türkiye [Osmanlı], Japonya, İran, İngiltere, Yokohoma ve Nagazaki’ye kadar uzanmaktaydı. David Sassoon’un soyundan gelenler Batı’da önemli izler bıraktılar aralarından Siegfried (Lorraine) Sassoon gibi şair, gazeteci, editör kimliğine haiz isimler yanında Philip Albert Sassoon gibi İngiliz ordusunda I. Dünya Savaşı’nda Fransa cephesinde genel kumandanlık rütbesine ulaşan önemli askerler de çıktı (Rabinowicz 1966: 138).
- ⁶ Fatih Sultan Mehmet’ten itibaren oluşturulan “Millet Sistemi” içerisinde gayrimüslimler bağlı oldukları cemaatle birlikte değerlendirilmişler ve Tanzimat’a kadar devlet görevinde bulundurulmamışken bu uygulama Tanzimat Fermanı ile ortadan kaldırılmıştı. Ancak özellikle 1876 Anayasasının kabulünden sonra Osmanlı idare kadrolarında gayrimüslimlerin sayısı çoğalmıştı (Khan 1999: 233-234).

- ⁷ 31 Mart olayından sonra kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Adalet Nazırlığı bundan evvel de Bağdat Valiliği görevinde bulunmuş Necmeddin Molla Efendi, bu kabinedeki görevi sırasında Adliye Teşkilatı'nda ıslahat çalışmalarında görev almıştı. (Ayrıntılar hakkında bk. Tural 2008).

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH.EUM., 2. Şb., 2/39.

BOA, DH.ŞFR, 52/82.

BOA, DH.EUM.KLU., 9/12.

BOA, DH.İUM.EK, 65/34.

BOA, HR.SYS., 2248/49.

The National Archives, Kew-Londra/İngiltere

CO, 323/670/75.

FO, 141/462/4,

FO, 371/2482.

FO, 383/33.

FO, 383/88.

İnceleme Eserleri

Betta, Chara (2003). "From Orientals to Imagined Britons: Baghdadi Jews in Shanghai". *Modern Asian Studies* 37 (4): 999-1023.

Dumont, Paul (1994). "Jews, Muslims, and Cholera: Intercommunal Relations in Baghdad at the End of the Nineteenth Century". *The Jews of the Ottoman Empire*. Princeton, New Jersey: Darwin Press.

Endacott, G.B. (1964). *Government and People in Hong Kong 1841- 1962, A Constitutional History*. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Fairbane, J. R. (1940). "Chinese Diplomacy and the Treaty of Nanking 1842". *The Journal of Modern History* XII/1:1-30.

Keleşyılmaz, Vahdet (1999). *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

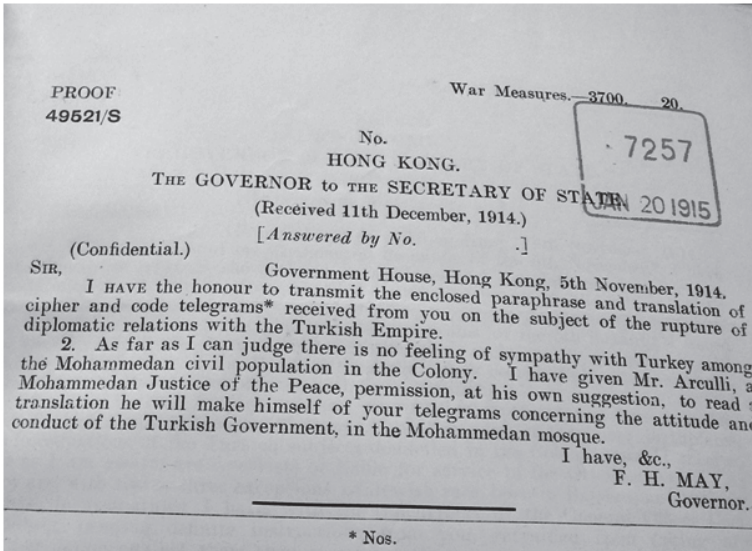
Khan, Arshi (1999). "Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı". *Osmanlı*. C. IV. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 229-235.

Kurtcephe, İsrail ve Mustafa Balcıoğlu (1992). "Birinci Dünya Savaşında Romantik Bir Türk- Alman Müfrezesi: Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*. S. 3. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. 247-269.

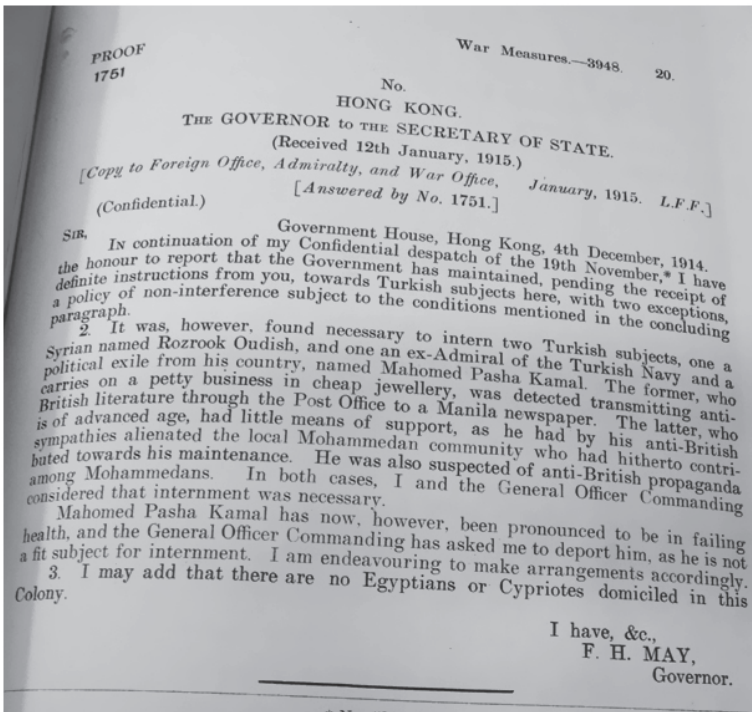
Özcan, Azmi (1997). *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. İstanbul: İsam Yay.

- Özuyar, Ali (2008). *Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı, Knockaloe ve Meçhul Türkler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Rabinowicz, H.(1966). "The Sassoon Treasures". *The Jewish Quarterly Review, New Series*, 57/2: 136-153.
- Jackson, Stanley (1968). *The Sassoons*. London: Heinemann.
- Lo, C.P. (1992). *Hong Kong*. London: Belhaven Press.
- Tural, Erkan (2008). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezaret'inde Bürokratik Reform". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 57/2: 223-252.
- Weslwy- Smith, Peter (1980). *Unequal Treaty 1898-1997, China, Great Britain and Hong Kong's New Territories*. Hong Kong, New York, Melbourne: Oxford University Press.

TNA, FO 371/2482.

TNA, FO 383/88

The Effect of World War I on the Last Ottoman Citizens in Hong Kong

Ü. Gülsüm Polat*

Abstract

Hong Kong, which was brought under British sovereignty in the 19th century, was not under the Ottoman Empire's political, military and geographic influence. Shortly after the Ottoman Government joined World War I, in an effort to counter the effects of the recently proclaimed "holy war [jihad]", some precautions were taken in accordance with the orders sent by the British Government to the British governor of the island, and the Ottoman residents fell under suspicion just like the German civilians during the war. However, inquiries showed that almost all of the "Ottoman" subjects residing on the island were Jewish and Ottoman citizens who had come to the island for trade purposes. However, those who carried Ottoman passports were kept under strict surveillance and deported throughout the war. The British report suggested that there were 27 adult males, 5 married, and 4 of the 27 having a total number of 20 children. This first investigation suggested that a total of 52 Ottoman citizens, men, women and children were listed in Hong Kong. The list indicated that one out of 27 males was of Turkish and Muslim origin, another of Syrian origin, two possibly of a Greek Christian background while the rest of the 22 males were Baghdadi Jews. The investigation indicated that the Ottoman population of Hong Kong was most likely present there for trade or religious purposes. Despite the ethno-religious demographic breakdown of the Ottomans, which was suggested by the British report prepared with the preception of an Ottoman 'Panislamic propaganda', Great Britain's traditional perception of threat regarding 'individuals carrying Ottoman Citizenship' was a major motivation behind keeping the Ottomans under observation throughout the war, banning their right to travel for a certain period of time and deporting them out of the country.

Keywords

Hong Kong, First World War, Ottoman citizens, civilian prisoners of war, propaganda

* Assist. Prof. Dr., Dumlupınar University, Faculty of Science and Letters, Department of History - Kütahya / Turkey
gulsumpolat26@gmail.com

Влияние первой мировой войны на последних подданных Османского государства в Гонконге

У. Гюльсюм Полат*

Аннотация

Гонконг, принявший в середине 19 века британский суверенитет, не входил в зону политического, военного и географического влияния Османской империи. Меры, принятые в рамках инструкций, поступивших из центра английскому губернатору острова почти в тот же день официального вступления Османской империи в войну, были направлены на ликвидацию подозрений на протяжении всего хода войны относительно османских подданных острова почти так же, как и против немецких гражданских лиц, а также против возможных последствий превозглашенной «священной войны джихад». Согласно докладу и списку, подготовленному в результате следственных операций, на острове проживало 27 взрослых мужчин. Отмечено, что пятеро из них были женаты и у четверых из 27 мужчин было в общей сложности 20 детей. Исходя из этого, по предварительным данным на острове находилось всего 52 османских подданных, включая мужчин, женщин и детей. Анализируя имена и место рождения зарегистрированных в списке мужчин можно сказать, что только один из них был турком и мусульманином, один был родом из Сирии, двое вероятно были христианами римского происхождения. Остальные 22 мужчин этого списка были евреями багатского происхождения. Из доклада становится ясным, что в общем, османские подданные прибыли на остров либо в коммерческих либо в миссионерских целях. Несмотря на вышеуказанный этно-религиозный состав османских подданных, выявленных в ходе следственных действий, проведенных в рамках британской концепции «панисламской пропаганды», указание постоянного строгого контроля, депортации или ограничения свободы передвижения османских подданных на протяжении всей войны говорит о том, что британское восприятие угрозы касалось всех подданных, имеющих османский паспорт.

Ключевые слова

Гонконг, Первая мировая война, османские подданные, индийцы националисты

* и.о.доц. док. университет Думлупынар, факультет естествознания и литературы кафедра истории – Кютахья / Турция
gulsumpolat26@gmail.com